

ALINA CZACHOROWSKA* – LUBLIN
JOLANTA WASILEWSKA** – LUBLIN

KRZYŻ JAKIEGO NIE ZNAMY

Znak krzyża to nie tylko dwie przecinające się linie. W wielu kulturach krzyż jako motyw ornamentalny i znak symboliczny należy do najbardziej rozpoznawalnych znaków świata¹. Jest jednym z najstarszych symboli ludzkości. Znany był już w czasach prehistorycznych² i starożytnych³. Był dziełem ludzkich rąk i natury. Jako gest, symbol, amulet znany był na długo przed chrześcijaństwem⁴. Jednakże przez wieki, stał się najważniejszym symbolem chrześcijaństwa. Przybiera on rozmaite znaczenia w zależności od kształtu i kontekstu⁵.

Podstawowymi elementami krzyża są dwie belki: pionowa i pozioma przecinające się pod kątem prostym. Oprócz podstawowej formy spotyka się liczne i różne warianty krzyża zależne od układu belek.

* Alina Czachorowska – mgr historii; kustosz w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL; e-mail: alina.czachorowska@kul.pl

** Jolanta Wasilewska – mgr historii sztuki; starszy kustosz dyplomowany w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL; e-mail: jolanta.wasilewska@kul.pl

¹ „Znak krzyża jest stary jak świat, cóż bowiem może być prostszego nad skrzyżowanie dwóch linii?”. W. Korabiewicz, *Śladami amuletu*, Warszawa 1974, s. 9.

² Najstarsze znane przedmioty zdobione znakiem krzyża pochodzą z późnego mezolitu i datowane są na 8000 lat p.n.e. A. Sepioł, *Krzyż – znak wiary i kultury*, Jasło 2013, s. [1].

³ Spotykany był także w starożytnych Indiach, Dalekim Wschodzie i Egipcie R. Taylor, *Przewodnik po symbolice Kościoła*, Warszawa 2000, s. 61.

⁴ S. Kobiela, *Krzyż Chrystusa. Od znaku i figury do symbolu i metafory*, Tyniec 2011, s. 16.

⁵ W sztuce wczesnochrześcijańskiej krzyż jako symbol zbawienia przedstawiano w połączeniu z innymi motywami charakterystycznymi dla poszczególnych wspólnot Kościoła. E. Gigilewicz, *Formy krzyża*, w: *Krzyż*, red. E. Kasjaniuk, Lublin 2011, s. 65.

	<p>Krzyż grecki <i>Crux immissa quadrata</i>. Znany też jako krzyż klasyczny, gdzie belki są równej długości. To jeden z najbardziej znanych symboli przedchrześcijańskich. Ramiona symbolizują cztery strony świata: belka pionowa obrazuje działanie łaski, pozioma przenikające działanie człowieka. Był podstawą planów architektonicznych sakralnych budowli w starożytności i średniowieczu⁶.</p>
	<p>Krzyż łaciński Krzyż chrześcijański lub <i>crux ordinaria</i> (krzyż zwykły). Poziome ramię jest krótsze i znajduje się w górnej części belki pionowej. Belka pozioma symbolizuje podniesienie natury ludzkiej do uczestnictwa w życiu boskim⁷. Według tradycji jest narzędziem tortur Chrystusa.</p>
	<p>Krzyż św. Piotra Apostoła Odwrócony krzyż łaciński, poprzeczna belka znajduje się w dolnej części belki pionowej. Symbol męczeństwa świętego, ukrzyżowanego głową w dół. Znak używany przez sekty satanistyczne, będący odwróceniem pierwotnego znaczenia⁸.</p>
	<p>Krzyż św. Andrzeja Apostoła <i>Crux decussata</i> – krzyż dziesiętny, ukośny. Dwie belki skrzyżowane w formie litery X. będąca jednocześnie pierwszą literą greckiego słowa Χριστός. Kształtem przypomina drzewo męki na którym święty poniósł śmierć. Był częstym motywem wczesnochrześcijańskiej ikonografii⁹. Licznie stosowany jest w heraldyce i weksykologii. Kształt tego krzyża¹⁰ mają m.in. znaki drogowe przy przejazdach kolejowych.</p>

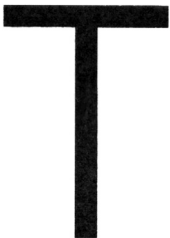
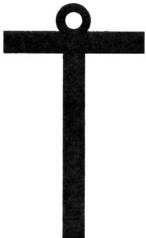

⁶ B. Filarska, *Początki sztuki chrześcijańskiej*, Lublin 1986 s. 208.

⁷ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 65.

⁸ Tamże.

⁹ M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994, s. 385.

¹⁰ Odgrywał wielką rolę w tysiącletnim rozwoju zarówno znaków umieszczanych na domach, znaków cechowych i granicznych oraz stempli drukarskich. Pierwotnie symbolizował drewna skrzyżowane i położone na ołtarzu ofiarnym. D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 15.

	<p>Krzyż widlasty <i>Crux furca</i>, znany jako gotycki krzyż w kształcie litery Y. Znany też jako krzyż bolesny i krzyż łotrów. Od czasów średniowiecza przedstawiany jest jako symbol Trójcy Świętej¹¹. Był pierwotnym znakiem symbolizującym tchnienie w wodę chrzcielną. Prawdziwe znaczenie tego znaku kryje się w aluzji do drzewa życia¹².</p>
	<p>Krzyż św. Antoniego Pustelnika, Tau <i>Crux commissa</i>, belka pionowa złączona z poprzeczną belką nałożoną na pionową. Belka pozioma oznacza strefę nieba, pionowa strefę wody. W starożytności był znakiem świętym, oznaczał centrum świata. Symbolizował siły słońca panujące nad wszystkim. Dla ludów staroamerykańskich był symbolem deszczu¹³. Nazywany jest także krzyżem św. Antoniego, ponieważ w ikonografii chrześcijańskiej przedstawiany jest jako atrybut św. Antoniego Pustelnika.</p>
	<p>Krzyż z uchwytem <i>Crux ansata</i>, znany także jako krzyż ankowy lub egipski. Przypomina krzyż Tau zwieńczony pętlą lub kółkiem na górnej belce. Belka pozioma oznacza wschodzące słońce jako zapowiedź zbawienia, pionowa – promień słońca wiodący do raju¹⁴. W starożytnym Egipcie oddawano mu cześć jako amuletowi zwanemu <i>anch</i>¹⁵.</p>
	<p>Krzyż z uchwytem Inna wersja <i>Crux ansata</i> jest także symbolem łaski i życia. Błędnie nazywany kluczem Nilu¹⁶.</p>

¹¹ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 66.

¹² U. Janicka-Krzywda, *Patron-atrybut-symbol*, Poznań 1993, s. 214.

¹³ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 15.

¹⁴ Na grobach Koptów często ryto ten znak, będący symbolem krzyża. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 14.

¹⁵ Korabiewicz, *Śladami amuletu*, s. 37.

¹⁶ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 547.

	<p>Krzyż prawosławny, ósmioramienny Ma trzy belki, górna oznacza tabliczkę z napisem INRI (<i>Iesus Nasaremus Rex Iudeorum</i>): <i>Jezus Nazarejczyk Król Żydowski</i>; środkowa – ramiona Chrystusa i dolna ukośna pod nogi Chrystusa. Według tradycji wschodniej stopy Chrystusa przybito dwoma gwoździami, każda noga oddzielnie. Koniec belki podniesiony do góry pokazuje niebo dokąd udał się Dobry Łotr, opuszczony wskazuje piekło dla łotra drugiego. Uważany jest za symbol dla całego prawosławia¹⁷.</p>
	<p>Krzyż prawosławny Jest to inna wersja krzyża prawosławnego ósmioramiennego. Trzy poziome belki: środkowa belka dłuższa od górnej i dolnej, które są tej samej długości z tym, że dolna w znacznym stopniu odsunięta w dół część belki pionowej.</p>
	<p>Krzyż ruski (prawosławny) Sześcioramienna wersja krzyża prawosławnego o dwóch belkach, belka dolna jest ukośna. Kształt krzyża został przyjęty po chrzcie Rusi Kijowskiej w 988 r. Używany na terenach całej Rosji, Białorusi i Galicji. Często spotykany na nagrobkach prawosławnych¹⁸.</p>
	<p>Krzyż gemmowy <i>Crux gemmata</i>. Krzyż o ozdobnie rozszerzonych zakończeniach ramion, wysadzany drogimi kamieniami, na przecięciu ramion umieszczany był medalion z wizerunkiem głowy Chrystusa. Znak zwycięskiej mocy męki i śmierci Chrystusa¹⁹.</p>
	<p>Krzyż żywy <i>Crux floridus</i>. W sztuce średniowiecznej krzyż ten przedstawiano jako rozgałęzione drzewo. Zawiera symbolikę życia i śmierci – <i>arbor vitae</i>²⁰.</p>

¹⁷ Tamże, s. 15.

¹⁸ M. Ramanuk, *Belaruskîâ narodnyâ kryży: managrafiâ*, Vil'na 2000, s. 118.

¹⁹ Filarska, *Początki sztuki chrześcijańskiej*, s. 322.

²⁰ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 67.

	<p>Krzyż wielkanocny Krzyż łaciński opleciony girlandami wiosennych kwiatów, szczególnie lilii, ale także żonkili. Kwiaty te symbolizują nowe życie²¹.</p>
	<p>Krzyż potrójny Zwany jest też krzyżem patriarchalnym i papieskim. Na belce pionowej znajdują się trzy belki poprzeczne, wydłużające się od góry do dołu²². Belki poprzeczne oznaczają hierarchię kościelną, ramiona wskazują na tiarę papieską, kapelusz kardynalski i mitrę biskupa²³.</p>
	<p>Krzyż podwójny Krzyż z dwoma poziomymi belkami. Górna oznacza władzę biskupa, dolna belka dłuższa władzę patriarchy²⁴. We wczesnym okresie chrześcijańskim używali go patriarchowie i arcybiskupi. Nazywany jest też krzyżem metropolitalnym²⁵. Inna nazwa krzyża to karawaka, pochodzi od miasta Caravaca w Hiszpanii. W XVII i XVIII wieku uważany był za cudowny środek chroniący od morowej zarazy. Występuje także pod nazwą: krzyż chole-ryczny, krzyż morowy²⁶.</p>
	<p>Krzyż papieski Tak jak krzyż patriarchalny ma trzy ramiona poprzeczne z tym, że górne i dolne są tej samej długości. Potrójne belki odpowiadają koronie papieskiej albo, kolejno od góry, tabliczce z monogramem INRI, poprzecznej belce krzyża i podnóżkowi²⁷.</p>

²¹ Tamże, s. 68.

²² Tamże, s. 70.

²³ Janicka-Krzywdą, *Patron-atrybut-symbol*, s. 214.

²⁴ Tamże.

²⁵ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 545.

²⁶ Bardzo popularny w Polsce pod koniec XVIII, w XIX i na początku XX wieku. Wieczorek <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

²⁷ Taylor, *Przewodnik po symbolice Kościoła*, s. 68.

	<p>Krzyż lotaryński Zwany również andegaweńskim, litewskim lub jagiellońskim. Podobny do krzyża podwójnego, zazwyczaj belki poprzeczne tej samej długości, są szerzej rozstawione w górę i w dół. Symbolizuje opiekę nad chorymi na gruźlicę²⁸.</p>
	<p>Krzyż kardynalski Zwany też krzyżem patriarchalnym. Dwie poprzeczne belki i wierzchołek pionowej zakończone są trójliściem. Jest on symbolem władzy natury duchowej²⁹.</p>
	<p>Krzyż kolisty Krzyż równoramienny wpisany w koło³⁰, wyraża szczególny związek nieba i ziemi. Uosabia Chrystusa jako światłość i Odkupiciela także jako jedynowładztwo Boga w świecie. Symbolizuje też cztery pory roku, światło i życie. Znany od czasów prehistorycznych, spotykany na megalitach. Jeden z najstarszych symboli solarnych. Zwany też krzyżem słonecznym lub krzyżem Odyna³¹.</p>
	<p>Krzyż celtycki Czteroramienny krzyż, którego ramiona połączone są okręgiem. Pochodzenie i pierwotna forma krzyża nie są znane. Koło symbolizuje koronę, aureolę, promień światła lub koło wieczności³². Koło symbolizuje także celtyckie wianki tzw. ruty. Mimo pochodzenia przedchrześcijańskiego uznawany jest przez Kościół katolicki jako chrześcijański symbol religijny³³.</p>

²⁸ M. Szczepaniak, *Krzyż w życiu i przestrzeni publicznej*, <http://miroslaw.szczepaniak.neon24.pl/post/99352,krzyz-w-zyciu-i-przestrzeni-publicznej> (dostęp: 23.03.2018).

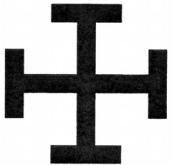
²⁹ Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

³⁰ Krzyż wpisany w koło popularny był zwłaszcza w epoce brązu; na obszarze Europy środkowej, używany był w charakterze talizmanu; niewykluczone, że kryje się pod tym znaczenie solarne. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, s. 386.

³¹ E. Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

³² Taylor, *Przewodnik po symbolice Kościoła*, s. 68.

³³ W. Ziehr, *Das Kreuz: Symbol, Gestalt, Bedeutung*, Stuttgart 1997, s. 110-111.

	<p>Krzyż celtycki wielki Ramiona krzyża połączone są pierścieniem. Wielkie krzyże kamienne stawiane były w Irlandii już od VI-VII wieku³⁴.</p>
	<p>Krzyż gammowy, swastyka <i>Crux gammata</i>. Powstała z krzyża wpisanego w koło przez przerwanie linii okręgu i przekształcone w kwadrat o ramionach zagiętych pod kątem prostym, lub utworzony z czterech greckich liter gamma. Zawiera symbolikę trynitarną bowiem gamma jest trzecią literą w alfabecie greckim³⁵. Wywodzi się z bardzo odległych czasów³⁶. Zagięte końce krzyża w prawo sugerują kierunek ruchu oznaczają krążenie w koło i mają znaczenie solarne³⁷.</p>
	<p>Krzyż sauwastyka Powstał z krzyża wpisanego w koło przez przerwanie linii okręgu o ramionach zagiętych haczykowato w lewo. Z wyobrażeniem tym wiążą się znaczenia nieszczęścia i śmierci³⁸.</p>
	<p>Krzyż laskowany Zbudowany z połączenia czterech greckich liter tau lub ośmiu gamma. Znak wybrania, znak Chrystusa – dawcy wszelkich łask³⁹. Krzyż ten umieszczany był na sztandarach Dni Katolickich w Austrii⁴⁰.</p>

³⁴ Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, s. 387.

³⁵ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 66.

³⁶ U buddystów oznacza klucz do raju, w sanskrycie jest znakiem świętym, znajduje się także u Germanów i Skandynawów. W ornamentyce kościelnej stylu romańskiego swastykę traktowano jako znak chroniący przed szatanem. Forstner, s. 14.

³⁷ W Indiach swastyka jest symbolem wiecznej cyrkulacji i zarazem Buddy, który przewyciężył cykl narodzin. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, s. 385.

³⁸ Tamże.

³⁹ http://www.genealogia.okiem.pl/glossary/herby_graf.php?slova_kluczowe=/krzyz/ (dostęp: 23.03.2018).

⁴⁰ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 15.

	<p>Krzyż trójlistny Układ krzyża greckiego, gdzie wszystkie ramiona zakończone są motywem trójliścia. Nazywany także krzyżem treflowym bo zakończenie ramion przypomina liść koniczyny⁴¹. Zwany jest też krzyżem św. Łazarza, jest symbolem zakonu szpitalnego⁴².</p>
	<p>Krzyż liliowy Powstał z połączenia krzyża greckiego z ramionami zakończonymi stylizowanymi kwiatami lili, ale też przypominającym majuskułę M, oznaczającą imię Marii. Symbolizuje Zwiastowanie oraz Niepokalane Poczęcie⁴³.</p>
	<p>Krzyż kotwiczny (kotwicowy) Cztery kotwice ustawione w formie krzyża greckiego. Kotwica jest symbolem nadziei.</p>
	<p>Krzyż młyński Utworzony z greckiego krzyża zakończonego motywem spirali. Wzór zaczerpnięty od przedchrześcijańskich Celtów. Symbolizuje Boga, który jest centrum wszelkiego istnienia⁴⁴.</p>
	<p>Krzyż strzałkowy Forma krzyża greckiego, którego ramiona zakończone są stylizowanymi grotami strzał. Nazywany jest też krzyżem czeskim⁴⁵.</p>

⁴¹ Tamże, s. 547.

⁴² Wieczorek, *Krzyż – historia i symbolika*, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018)

⁴³ J. Kuśtowska, <http://www.orator.salezjanie.kielce.pl/archiwum/14-10-temat.html> (dostęp: 23.03.2018).

⁴⁴ Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

⁴⁵ Tamże.

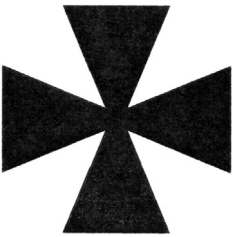

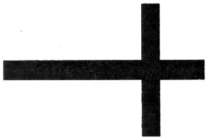
	<p>Krzyż zdwojony Utworzony przez cztery krzyże łacińskie połączone podstawami. Belki poprzeczne symbolizują rany Chrystusa. W innej interpretacji wiąże się z sakramentem święceń, dlatego nazywany jest także krzyżem święceń⁴⁶.</p>
	<p>Krzyż jerozolimski Duży krzyż łaskowany, między ramionami umieszczono cztery małe krzyże greckie. Symbolizuje pięć ran Chrystusa ukrzyżowanego. W innej interpretacji symbolizuje Chrystusa i czterech Ewangelistów, cztery strony świata albo Ziemię Świętą i cztery królestwa, z których wywodziło się rycerstwo i krucjaty. Rycerze Grobu Świętego nosili go na białych płaszczach⁴⁷.</p>
	<p>Krzyż koptyjski Na okręgu umocowane są cztery prostopadłe ramiona, pomiędzy którymi umieszczone zostały cztery ćwieki (gwoździe) symbolizujące mękę Pańską. Motyw koła jest znakiem doskonałości⁴⁸. Znane są jeszcze inne formy krzyża: szerokoramienny z wydłużonym pionowym korpusem bez koła oraz typ zwany <i>Hawaria</i> – równoramienny otoczony kołem⁴⁹.</p>
	<p>Krzyż maltański Formą oparty jest na krzyżu greckim, z rozszerzającymi się ramionami, zakończonymi ostrokątnymi wcięciami tworzącymi osiem ostrych rogów symbolizujących osiem błogosławieństw. Używany przez Zakony Szpitalników – w kolorze białym – symbol joannitów, zielonym – lazarystów. Jest elementem wielu herbów.</p>

⁴⁶ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 67.

⁴⁷ P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997 s. 103.

⁴⁸ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 67.

⁴⁹ W. Korabiewicz, *Krzyż Koptyjski i jego naśladowictwa*, Warszawa 1976, s. 10.

	<p>Krzyż kawalerski Czteroramienny krzyż o ramionach rozszerzających się ku zakończeniom. Występuje w wielu godłach herbowych i najwyższych odznaczeniach państwowych wielu krajów. Jest też podstawowym elementem krzyża harcerskiego⁵⁰. Znany jest też jako krzyż rycerski, a w kolorze czerwonym jako krzyż templariuszy. Symbol męstwa i odwagi⁵¹.</p>
	<p>Krzyż Świętego Ducha Podwójny z rozdwojonymi końcami – nawiązuje do 12 owoców Ducha Świętego: miłości, radości, pokoju, cierpliwości, uprzejmości, dobroci, wierności, łagodności, opanowania, sprawiedliwości, pobożności, wytrwałości. Godło Zakonu Świętego Ducha⁵².</p>
	<p>Krzyż św. Jerzego Przedstawia duży (czerwony) krzyż grecki z wydłużonymi ramionami bocznymi. Św. Jerzy stał się patronem wypraw krzyżowych, stąd krzyż ten stał się podstawą wielu orderów i medali m.in. w carskiej Rosji. Widnieje na flagach wielu państw m.in. Gruzji, Wielkiej Brytanii.</p>
	<p>Krzyż św. Filipa Według legendy święty poniósł męczeńską śmierć na krzyżu ułożonym w pozycji poziomej⁵³.</p>

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Za pontyfikatu papieża Eugeniusza III (1145-1153) templariusze otrzymali prawo do noszenia charakterystycznego czerwonego krzyża na płaszczach. M. Barber, *Templariusze*, Warszawa 1999, s. 67.

⁵² Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

⁵³ <http://slideplayer.pl/slide/1216012/> (dostęp: 28.03.2018).

	<p>Krzyż św. Jakuba Krzyż ma kształt miecza lub sztyletu. Podstawą krzyża jest ostrze, a ramiona i zwieńczenie są w formie kwiatów lili.</p> <p>Znanych jest co najmniej osiem odmian tego krzyża, różniących się przeważnie kształtem poprzecznej belki i zwieńczenia. Najczęściej przedstawiany jest w kolorze czerwonym na białym tle. Jest symbolem Zakonu św. Jakuba z Composteli oraz świętych wojowników, krzyżowców, rycerzy i walczących za wiarę⁵⁴.</p>
	<p>Krzyż św. Patryka (St. Patrick Cross) Wyglądem przypomina literę X, podobnie jak krzyż św. Andrzeja, tylko bardziej spłaszczoną. Przedstawiany jest na białym tle, w mocno intensywnym czerwonym kolorze.</p> <p>Niektórzy uważają, że św. Patryk nie jest uprawniony do posiadania krzyża ponieważ nie był męczennikiem⁵⁵.</p>
	<p>Krzyż św. Benedykta Pełna nazwa to Medalik Krzyż św. Benedykta z Nursji. Wygląd krzyża został zatwierdzony w 1741 r. w brewe przez papieża Benedykta XIV. Na krzyżu znajdują się pierwsze litery wyrazów modlitwy do świętego (na rewersie)⁵⁶. Przez noszenie krzyża-medalika wierny otrzymuje liczne łaski i oddalane są od niego niebezpieczeństwa duchowe i fizyczne.</p>
	<p>Krzyż Wywyższony Krzyż łańciski wsparty na sferze, globie ziemskim, kuli lub kole, symbolizuje powszechność zbawienia⁵⁷.</p>

⁵⁴ Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

⁵⁵ http://www.stpatricksdays.com/spdc_content/history/saint-patricks-cross/ (dostęp: 28.03.2018).

⁵⁶ Na rewersie widnieje krzyż – na belce pionowej znajdują się litery: *CSSML* oznaczające: *Crux Sacra Sit Mihi Lux*, zaś na belce poprzecznej litery: *NDSMD* oznaczające: *Non Draco Sit Mihi Dux*. Krzyż otoczony literami: po prawej znajdują się litery *VRSNSMV* (*Vade Retro Satana, Numquam Suade Mihi Vana*) od lewej – *SMQLIVB* (*Sunt Mala Quae Libas, Ipse Venena Bibas*). Awers zawiera postać świętego ubranego w strój zakonny. *Medalik Krzyż św. Benedykta*, oprac. J. Gwiazda, Warszawa 2017, s. 17-18

⁵⁷ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 71.

	<p>Krzyż Wywyższony Krzyż łaciński ustawiony na trójkącie, który jest symbolem Boga i wskazuje na odwieczne bóstwo Chrystusa jako Syna Boga Wszechmogącego⁵⁸.</p>
	<p>Krzyż Wywyższony Krzyż łaciński wywyższony na czterech poziomych belkach lub czterech podstawach (Ewangeliah), symbolizuje władzę Chrystusa nad Ziemią.</p>
	<p>Krzyż ze stopniami Krzyż z podstawą w formie trzech stopni, które symbolizują (kolejno od dołu) wiarę, nadzieję i miłość⁵⁹. Zwany też krzyżem Archaniołów, jako symbolem posłańców Bożych⁶⁰.</p>
	<p>Krzyż monogramowy (monogramatyczny) Krzyż łaciński wywyższony na literze M, symbolizuje związek Jezusa z Maryją i wskazuje na jej udział w odkupieniu⁶¹.</p>
	<p>Krzyż monogramowy (monogramatyczny) Monogram Chrystusa tzw. krzyż gwiazdzisty, powstał przez skrzyżowanie liter I i X czyli zestawienie inicjałów imion <i>Jesus Christos</i>, albo jako połączenie krzyża prostego z krzyżem ukośnym⁶².</p>
	<p>Krzyż monogramowy (monogramatyczny) Krzyż z monogramem imienia Chrystusa, rozumianym jako „w krzyżu zbawienie”⁶³.</p>

⁵⁸ Tamże, s. 70.

⁵⁹ Taylor, s. 68.

⁶⁰ <http://slideplayer.pl/slide/1216012/> (dostęp: 28.03.2018).

⁶¹ Gigilewicz, *Formy krzyża*, s. 70.

⁶² Tamże, s. 71.

⁶³ Tamże.

	<p>Krzyż monogramowy (monogramatyczny) Krzyż ukośny połączony z monogramem Chrystusa od pierwszych liter imienia <i>Christos</i> w języku greckim ΧΡΙΣΤΟΣ, X (chi) j P (ro). Zwany też krzyżem <i>Chi Rho</i>. Monogram <i>Chi Rho</i> znany jest jako <i>monogram Wcielenia</i>, jeden z najstarszych chrystogramów używanych przez chrześcijan⁶⁴.</p>
	<p>Krzyż monogramowy (monogramatyczny) Krzyż gwiazdzisty połączony z chrystogramem⁶⁵.</p>
	<p>Krzyż ukryty w znaku kotwicy Krzyż składa się z kotwicy, która przechodzi w pionową belkę. Krzyż kotwicowy wyraża symbol nadziei. Kotwica od dawna pojawiała się na nagrobkach chrześcijańskich była symbolem bezpieczeństwa, nadziei zbawienia i życia wiecznego⁶⁶. Nazywany jest też krzyżem marynarskim.</p>
	<p>Krzyż ormiański chaczkar Chaczkar dosłownie znaczy kamień krzyżowy. Krzyż łaciński z charakterystycznie rozszerzonymi bogato zdobnymi końcami ramion. Zazwyczaj w formie płaskorzeźby z misternymi ornamentami geometryczno-roślinnymi o symbolice Drzewa Życia. Z reguły znajdował się z przodu wysokiej, prostokątnej kamiennej płyty. Na krzyżu często znajdowały się inskrypcje upamiętniające zmarłą osobę lub wydarzenie historyczne. Szczyt formalnej i technicznej perfekcji krzyży chaczkar osiągnięto w okresie XII-XIV w.⁶⁷</p>

⁶⁴ Ziehr, *Das Kreuz: Symbol*, s. 235.

⁶⁵ Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, s. 547.

⁶⁶ Taylor, *Przewodnik po symbolice Kościoła*, s. 63-64.

⁶⁷ V. Nersessian, *Treasures from the Ark: 1700 years of armenian christian art*, London 2001, s. 110.

	<p>Krzyż burgundzki (Croix de Bourgogne) Dwie skrzyżowane czerwone belki w formie litery X, z tym że belki nie są gładkie, lecz ukazują ostre sęki. Krzyż pojawił się po raz pierwszy ok. 1408 r. na sztandarach księcia Burgundii w czasie wojny stuletniej. W XX i XXI w. występuje na sztandarach niektórych pułków piechoty w armii Hiszpanii. Zwany też krzyżem ostrzewiowym. Stosowany jest w heraldyce⁶⁸.</p>
	<p>Krzyż z San Damiano (Krzyż św. Franciszka) Krzyż należy do grupy krzyży-ikon, które powstały w XII w. na terenie Umbrii. Zbudowany jest na podstawie krzyża łacińskiego z poszerzoną pionową belką w środkowej części i z umieszczoną krótką belką na zwieńczeniu. Pośrodku krzyża namalowany jest Ukrzyżowany Chrystus, w wokół Niego można odnaleźć 33 postacie⁶⁹.</p>
	<p>Krzyż kiotny Należy do grupy krzyży-ikon. Popularne na terenach Rosji, szczególnie w XIX w. wśród staroobrzędowców. Krzyż wyróżnia się szczególnym kształtem. Podstawą jest krzyż prawosławny trzybelkowy z ukośną belką dolną, ale belka środkowa połączona jest bocznymi pionowymi belkami z ukośną. Wykonywane były w większości z brązu, ale także z miedzi, pokryte emalią i złotem⁷⁰.</p>
	<p>Krzyż ćwiekowy Krzyż ćwiekowy (zaostroszony), występuje w heraldyce zamiast miecza⁷¹.</p>

⁶⁸ Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

⁶⁹ Krzyż przedstawia abstrakcyjną grę kolorów (dominują trzy kolory: czerwony, złoty i czarny). Pierwszy symbolizuje miłość ofiarną, drugi – godność królewską i światło Boże, zaś trzeci – noc, grzech, śmierć i królestwo umarłych), nieskomplikowaną kompozycją i ciekawą formę. T. Jank, *Ikona Krzyża z San Damiano*, Niepokalanów 2007, s. 9, 23-25.

⁷⁰ Znane były już w czasach starożytnych, miały różne zastosowania w różnych miejscach, np. były znakami świętych miejsc lub dróg. Czym jest krzyż kiotny <http://nextews.com/94380ad5/> (dostęp: 28.03.2018).

⁷¹ Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

	<p>Czerwony Krzyż Wszystkie ramiona równe tak jak w krzyżu greckim, lecz bardziej masywne. Czerwony, na białym tle, został neutralnym znakiem Organizacji Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. Głównym celem działania jest pomoc poszkodowanym w wyniku konfliktów zbrojnych⁷².</p>
	<p>Krzyż hugenocki Krzyż powstał z rozbudowania krzyża maltańskiego zakończonego ośmioma kulkami, z umieszczonymi pomiędzy ramionami stylizowanymi liliami lub promieniami oraz gołębicą u dołu. Jest symbolem Świętej Trójcy: krzyż symbolizuje Jezusa, ozdoby pomiędzy ramionami uosabiają Boga Ojca, a gołębicą jest symbolem Ducha Świętego. Gołębicą może być zastąpiona ampulką lub stylizowaną łżą, które symbolizują męczeństwo⁷³.</p>
	<p>Krzyż Virtuti Militari W formie krzyża kawalerskiego. Odznaczenie ustanowione przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego 22 czerwca 1792 r. Na awersie znajdował się napis <i>VIRTUTI MILITARI</i>, zaś z drugiej inicjały króla. Po 1919 r. zamiast inicjałów królewskich umieszczono napis <i>Honor i Ojczyzna</i>. Pośrodku krzyża na awersie, w kole znajduje się Biały Orzeł⁷⁴. Jest to najwyższe polskie odznaczenie wojskowe nadawane w pięciu klasach, które różnią się wymiarami krzyża⁷⁵.</p>

⁷² MCK powstał w 1863 r., założony przez Henryego Dunanta. Jest to organizacja humanitarna z siedzibą w Genewie. Międzynarodowy Komitet Czerwonego Krzyża, MKCK, zrzesza wiele organizacji z różnych krajów. *Czerwony Krzyż. Wiadomości*. <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19230620458> *ogólne*, oprac. W. Wierzbicki, Katowice 1995 (dostęp: 30.03.2018).

⁷³ http://epral.fr/croix_huguenote.php (dostęp: 28.03.2018).

⁷⁴ W ciągu dwóch stuleci wygląd krzyża ulegał zmianom. *Order Virtuti Militari*, red. K. Filipow, G. Jasiński, Warszawa 2013.

⁷⁵ Ustanowiony dla uczczenia zwycięstwa w bitwie pod Zieleńcami w czasie wojny polsko-rosyjskiej 1792 r. podczas interwencji Imperium Rosyjskiego i Konfederacji Targowickiej przeciwko Konstytucji 3 maja. Dewiza orderu brzmi: *Honor i Ojczyzna*. Wprowadzone było pięć klas krzyża: Wielki, Komandorski, Kawalerski, Złoty i Srebrny. *Order Virtuti Militari*, s. 15-16.

	<p>Krzyż Harcerski Ma kształt krzyża równoramiennego, wzorowanego na Krzyżu kawalerskim. Ramiona krzyża łączy wieniec dębowo-laurowy. Pośrodku w kręgu umieszczona jest lilijka z odchodzącymi na boki promieniami. Na poziomych ramionach krzyża widnieje napis <i>Czuwaj</i>. Odznaka jest nadawana członkom organizacji harcerskiej podczas przyrzeczenia harcerskiego⁷⁶.</p>
	<p>Krzyż Zasługi Jest to krzyż równoramienny, zbliżony do krzyża kawalerskiego o ramionach zakończonych kulkami. Pomiędzy ramionami znajduje się po pięć promieni malejących w kierunku ramion. W środku krzyża znajduje się okrągła emaliowana tarcza z monogramem RP (od 1992 r.)⁷⁷.</p> <p>Nadawany jest obywatelom polskim, którzy zasłużyli się dla państwa – wykonali czyny przekraczające zakres ich zwykłych obowiązków, przyniosły istotną korzyść państwu lub jego obywatelom, wykazali się ofiarną działalnością publiczną oraz charytatywną i niesieniem pomocy. Jest to polskie cywilne odznaczenie państwowe i nadawany jest w trzech stopniach⁷⁸. Odznaką Krzyża Zasługi jest krzyż równoramienny, zbliżony do krzyża kawalerskiego, o wymiarach 42×42 mm, zakończony na rogach ramion kulkami.</p>

Źródło ilustracji krzyży⁷⁹.

⁷⁶ Kształt krzyża został ustalony 1-2 listopada 1918 r., w czasie konferencji zjednoczeniowej Związku Harcerstwa Polskiego. T. Sikorski, *Krzyż harcerski 1913-1989*, Kraków 1991.

⁷⁷ Nadawane są trzy stopnie krzyża: Złoty, Srebrny i Brązowy Krzyż Zasługi. <http://www.prezydent.pl/prezydent/kompetencje/ordery-i-odznaczenia/odznaczenia/krzyz-zaslugi/> (dostęp: 23.03.2018).

⁷⁸ Ustanowiony na mocy ustawy w 1923 r. *Ustawa z dnia 23 czerwca 1923 r. o ustanowieniu „Krzyża Zasługi”* (Dz.U. z 1923 r. Nr 62, poz. 458) <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19230620458> (dostęp: 23.03.2018).

⁷⁹ Rysunki krzyży – wykorzystano z opracowań: E. Gigilewicz, *Formy krzyża*, w: *Krzyż*, red. E. Kasjaniuk, Lublin 2011 ; E. Wieczorek, <http://krajoznawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika>; R. Taylor, *Przewodnik po symbolice kościoła*, Warszawa 2006; W. Ziehr, *Das Kreuz : Symbol, Gestalt, Bedeutung*, Stuttgart 1997; D. Forstner *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 200 ; <https://pl.wikipedia.org/wiki/Krzyż%C5%BC>; *Czym jest krzyż kiotny* <http://nextews.com/94380ad5/>; <http://www.prezydent.pl/prezydent/kompetencje/ordery-i-odznaczenia/odznaczenia/krzyz-zaslugi/>; <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19230620458> (dostęp: 30.03.2018).

W ciągu wieków pojawiało się wiele rodzajów krzyży. Posiadały one różne formy, znaczenie i symbolikę. W czasach prehistorycznych krzyż był amuletem, chronił przed złymi mocami, ale też symbolizował bóstwa. Krzyże były związane zazwyczaj z formą kultu sił przyrody, a w szczególności ognia, słońca oraz życia. Krzyże były noszone i tatuowane, rysowane i malowane na skałach, wyrabiano je z różnych materiałów, stawiano krzyże kamienne i drewniane, a także metalowe.

Zanim krzyż stał się symbolem dla chrześcijan, był utożsamiany z narzędziem tortur, najgorszym z narzędzi męki, szubienicą. Ukrzyżowanie było najbardziej okrutną i haniebną karą śmierci stosowaną przez Rzymian. Karę śmierci stosowano tylko wobec niewolników, przestępców i innych (obcych) ludów, nigdy wobec obywateli rzymskich. Wraz z męczeńską śmiercią Chrystusa krzyż stał się jednym z najważniejszych symboli chrześcijaństwa. Krzyż jako znak zbawienia jest także atrybutem wielu świętych, których życie w szczególny sposób było z nim powiązane.

Oprócz form krzyża związanego z religiami powstało wiele jego odmian pozareligijnych. Powszechny jest zwyczaj nadawanych obywatelom „krzyży” za wybitne zasługi będące wyrazem patriotyzmu, osiągnięć naukowych i społecznych.

Jako prosty i mocny znak graficzny, krzyż występuje w różnych kulturach i strefach językowych. W wiekach minionych znajdujemy go w sztuce heraldycznej i państwowotwórczej. W czasach popkultury krzyż pojawił się także w kompozycjach infografiki, a nawet znaków firmowych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

<http://www.prezydent.pl/prezydent/kompetencje/order-y-i-odznaczenia/odznaczenia/krzyz-z-zaslugi/> (dostęp: 30.03.2018).

Ustawa z dnia 23 czerwca 1923 r. o ustanowieniu „Krzyża Zasługi”, (Dz.U. z 1923 r. Nr 62, poz. 458)) <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19230620458> (dostęp: 23.03.2018).

Opracowania

Barber Malcolm, *Templariusze*, Warszawa 1999.

Czerwony Krzyż. *Wiadomości ogólne*, oprac. W. Wierzbicki, Katowice 1995.

Dudziński Paweł, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997.

Forstner Dorothea, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 2001.

Gigilewicz Edward, *Formy krzyża*, w: *Krzyż*, red. E. Kasjaniuk, Lublin 2011.

Janicka-Krzywda Urszula, *Patron atrybut symbol*, Poznań 1993.

Jank Tomasz, *Ikona krzyża z San Damiano*, Niepokalanów 2007.

Korabiewicz Wacław, *Krzyż Koptyjski i jego naśladownictwa*, Warszawa 1976.

- Lurker Manfred, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994.
- Medalik Krzyż św. Benedykta, oprac. J. Gwiazda, Warszawa 2017.
- Nersessian Vrej, *Treasures from the Ark: 1700 years of armenian christian art*, London 2001.
- Order Virtuti Militari*, red. K. Filipow, G. Jasiński, Warszawa 2013.
- Ramanúk Mihas', *Belaruskiâ narodnyâ kryży: managrafiâ*, Vil'na 2000.
- Sepioł Alfred, *Krzyż – znak wiary i kultury*, Jasło 2013.
- Skubiszewski Piotr, *La croix dans le premier art chrétien*, Paris 2002.
- Taylor Richard, *Przewodnik po symbolice Kościoła*, Warszawa 2006.
- Uspieński Boris, *Krzyż i koło*, Gdański 2010.
- Ziehr Wilhelm, *Das Kreuz: Symbol, Gestalt, Bedeutung*, Stuttgart 1997.

Netografia

- Czym jest krzyż kiotny <http://nextews.com/94380ad5/> (dostęp: Kuśtowska Justyna, <http://www.orator.salezjanie.kielce.pl/archiwum/14-10-temat.html> (dostęp: 23.03.2018).
- Szczepaniak Mirosław, Krzyż w życiu i przestrzeni publicznej, <http://mirosław.szczepaniak.neon24.pl/post/99352,krzyz-w-zyciu-i-przestrzeni-publicznej> (dostęp: 23.03.2018).
- Wieczorek <http://krajozdawca.org/kg16/277-krzyz-historia-symbolika> (dostęp: 23.03.2018).

KRZYŻ JAKIEGO NIE ZNAMY

Streszczenie

W ciągu wieków pojawiało się wiele rodzajów krzyży. Posiadały one różne formy, znaczenie i symbolikę. W czasach prehistorycznych krzyż był amuletem, chronił przed złymi mocami, ale też symbolizował bóstwa. Krzyże były związane zazwyczaj z formą kultu sił przyrody, a w szczególności ognia, słońca oraz życia. Krzyże były noszone i tatuowane, rysowane i malowane na skałach, wyrabiano je z różnych materiałów, stawiano krzyże kamienne i drewniane, a także metalowe. Zanim krzyż stał się symbolem dla chrześcijan, był utożsamiany z narzędziem tortur, najgorszym z narzędzi męki. Wraz ze śmiercią Chrystusa, krzyż stał się jednym z najważniejszych symboli chrześcijaństwa. Krzyż jako znak zbawienia jest także atrybutem wielu świętych, których życie w szczególny sposób było z nim powiązane.

Oprócz form krzyża związanego z religiami powstało wiele jego odmian pozareligijnych. Powszechny jest zwyczaj nadawanych obywatelom „krzyży” za wybitne zasługi będące wyrazem patriotyzmu, osiągnięć naukowych i społecznych. W czasach popkultury krzyż pojawił się także w kompozycjach infografiki, a nawet znaków firmowych.

Słowa kluczowe: krzyż; krucyfiks; wizerunki krzyża

A CROSS WE DO NOT KNOW

Summary

Throughout centuries a number of crosses appeared. They had different forms, meanings and symbolism. In prehistoric times, a cross was an amulet, it protected against evil powers, but it also symbolized deities. Crosses were usually connected with the cult of nature forces, particularly fire, the sun and life. Crosses were worn, tattooed, drawn and painted on rocks; they were made of various materials: stone wood and metal. Before a cross became a symbol of Christianity, it had been identified with an instrument of torture, as the worst of all. After the death of Christ, a cross became one of the most important symbols of Christianity. A cross as a sign of salvation is also an attribute of numerous saints, whose lives were connected in a special way with it.

In addition to the forms of a cross associated with religions, a number of non-religious variations exist. It is the common custom to award people 'crosses' for outstanding services stemming from patriotism, scientific and social achievements. In a time of pop culture, a cross also appeared in the compositions of infographics, and even company logos.

Keywords: a cross; a crucifix; images of a cross

Translated by Aneta Kiper